

İŞGAL SONRASI BOSNA-HERSEK'TE GÖÇ OLGUSUNUN VATAN GAZETESİNE YANSIMALARI*

Yrd. Doç. Dr. Genç Osman GEÇER**

ÖZ: 1878 yılında, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmesinden sonra, ülkede çok ciddi siyasi ve sosyal problemler baş göstermiştir. Bu problemlerin en başında işgalden hemen sonra başlayıp uzun yıllar devam eden göç problemi gelmektedir.

Göç sebebiyle Bosna-Hersek'in demografik yapısı Boşnakların aleyhine değişmiştir. Boşnaklar işgalden sonra başta Türkiye olmak üzere başka ülkelere göç etmişlerdir. İşgalci güç Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun göçü durdurma konusunda herhangi ciddi bir politika izlemediği, hatta Boşnakların vatanlarını terk etmelerine seyirci kaldığı söylenebilir.

İşgal sonrası Bosna-Hersek'te yaşanan göç olgusunu çok çeşitli sebeplere dayandırmak mümkün olmakla birlikte, asıl nedenin işgalin getirdiği olumsuz siyasi hava ve buna bağlı kötü yönetim olduğu söylenebilir.

Bosna-Hersek'te yaşanan göç problemlerini dönemin basınından da takip etmek mümkündür. Bunlardan biri de Türkçe yayınlanan "Vatan" gazetesidir. Dolayısıyla "Vatan" gazetesinde göç ile ilgili çeşitli yazılar ve mektuplar yayınlanmıştır. Yayınlanan yazıların ve mektupların hemen hepsinde göçü önleme yolunda harcanan çabalar dikkat çekici olmakla birlikte, bugüne kadar yapılan araştırmalarda bahsi geçen önemli kaynaklara değinilmediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan, işgal, göç, Vatan gazetesi.

---

* Bu yazı, 2008 yılında Bosna-Hersek Tuzla Üniversitesi Felsefe Fakültesinde düzenlenen "İlhaktan 100 Yıl Sonra Bosna-Hersek" konulu bilgi şöleninde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Niğde Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. gogecer@nigde.edu.tr

The Reflections of Immigration in Bosnia and Herzegovina to the Vatan Newspaper after the Occupation

ABSTRACT: In 1878, very serious political and social problems emerged in Bosnia and Herzegovina having been occupied by the Austro-Hungarian Empire. The foremost one of those problems was the immigration which had started right after the occupation and had lasted for ages.

Due to the immigration, the demographic structure of Bosnia and Herzegovina had turned to Bosnians' disadvantage. Bosnians firstly had immigrated to Turkey and many other countries following the occupation. It can be claimed that the invader, The Austro-Hungarian Empire, had not put into practice any important policies related to stop the immigration; even they had observed the abandonment of Bosnians.

Although the occupation in Bosnia and Herzegovina is possibly based on various reasons, it can be affirmed that the main reason of it was the unfavorable political atmosphere and the bad administration related to it.

The immigration problems in Bosnia and Herzegovina can be possibly followed from the press of the period. One of them is 'Vatan' newspaper printed in Turkish. On account of the fact that different articles and letters related to the immigration were printed on 'Vatan' newspaper. Despite the fact that the efforts which were put forth for preventing from the immigration were all remarkable in almost all of the articles and letters, apparently the related important sources have not been referred to up to now.

Key Words: Bosnia and Herzegovina, the Austro-Hungarian Empire, occupation, immigration, Vatan newspaper.

*“Hicretlerin bakıyyesi hicranlı duygular”
Yahya Kemal Beyatlı*

İşgal ve Sonrasında Bosna-Hersek'te Genel Durum

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı hâkimiyetinin son bulduğu pek çok coğrafyada şartlar Türkler ve Müslümanlar aleyhine değişmiştir. Değişen şartlardan en fazla olumsuz etkilenenler, şüphesiz Balkan yarımadasında yaşayan Türkler ve Müslümanlar olmuştur. Osmanlı-Rus savaşının (1877-78) Osmanlı Devleti tarafından kaybedilmesi, Rusya'nın Balkanlar üzerindeki “Panislavist” politikalarını hızlandırmış, dolayısıyla Avrupa'nın eşiğinde, yayılmacı bir politika izleyen Rus tehdidi açıkça hissedilmeye başlamıştır (Olaş 2007: 29). Bir yandan Rusya'nın “Panislavist” politikaları diğer yandan Avrupa'nın kendine bir savunma duvarı oluşturma çabaları, Balkanları tam bir ateş hattına çevirmiştir. Ateş hattında kalan ülkelerden biri de Bosna-Hersek'tir.

13 Temmuz 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi gereği Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya-Macaristan devletine bırakılıyor, ancak hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı kalıyordu. Avusturya-Macaristan'ın eskiden beri Bosna-Hersek'i işgal etmek gibi bir planının olduğu bilinmektedir. Avusturya-Macaristan daha önce de 1697, 1737, 1788 ve 1791 tarihlerinde Bosna-Hersek'i işgal etmek istemiş, ancak başarılı olamamıştır (İmamoviç 1998: 345). Berlin Antlaşması'nda alınan karar, Avusturya-Macaristan'ın asıl maksadını gerçekleştirme için uygun bir fırsat yaratmıştır. Asıl amacı Bosna-Hersek'i işgal ederek sınırlarını Dalmaçya'ya kadar genişletmek, böylece Osmanlı Devleti'nin çekildiği topraklarda yeni bir siyasî güç hâline gelmek olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu planını gerçekleştirmesinde Avrupa Devletlerinden bazılarının destek verdiği bilinmektedir. "Böylelikle, Ortodoks nüfusun yoğun olduğu bu coğrafyada Rusya'nın daha fazla güç kazanarak Avrupa'daki mevcut dengeleri bozmasının önüne geçilecek, dolayısıyla Rusya'dan gelmesi muhtemel saldırıların önüne bir set çekilmiş olunacaktı (Alkan 1995: 19).

Berlin Antlaşması'nın kendisine verdiği hakkı kullanmak isteyen Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek yönetimini devralmak için 29 Temmuz 1878'de, 82 bin kişilik ordusuyla harekete geçti; bu sayı daha sonra 200 bine kadar ulaştı. İşgal güçleri hiç beklemedikleri bir direnişle karşılaştı. Hıristiyan bir yönetim altında yaşamak istemeyen Boşnak halkı, elindeki basit silahlarla Avusturya-Macaristan ordusuna karşı çete savaşı ile mücadeleye başladı. (Jens 1992: 666; İmamoviç 1998: 351). Yayçe, Doboy ve Maglay şehirlerinde yoğunlaşan direniş hareketleri ancak üç ay kadar sürebildi. Bu sürenin sonunda Avusturya-Macaristan tüm Bosna-Hersek'i işgal etti. İşgalden sonra Bosna-Hersek'te büyük bir göç dalgası yaşanmaya başladı.

Göç Tartışmaları ve Hicret Fetvası

İşgalden hemen sonra göç edenlerin sayısı oldukça azdı. Bunlar daha çok aydınlar ve yüksek mevkilerdeki memurlardı (İmamoviç 1998: 367). İlk göç edenler sayı bakımından az olmakla birlikte, bu adım, etkisi uzun süre devam edecek bir karmaşa ortamının doğmasına sebep oldu ve ardından daha büyük artçı göç dalgaları gelmeye başladı. İşgal sonrası Bosna-Hersek'te yaşanan göçün asıl nedenlerini ilk göç eden kafilede aramak, sorunun daha iyi algılanmasına yardımcı olacaktır.

Aydınların ve yüksek mevkilerdeki memurların ülkeyi terk etmeleri, yüzeysel bir bakışla normal gibi görülebilir. Ancak bu gidiş, içerde sonu gelmeyen bir fikrî karmaşanın doğmasına sebep olmuştur. Yeni duruma alışmaya ve bunu kavramaya, anlamaya çalışan halk, başı dara düştüğünde ona yol, yordam gösterecek, fikir verecek ve ona yönlendirecek bi-

rilerini bulmakta zorluk çekmiştir. Bu durum, daha sonra herhangi dinî bir yetkisi ve görevi olmadığı hâlde, birtakım kişilerin din adına “hicret” fetvaları vermelerine, Bosna-Hersek’in “Darü'l-harp” ilân edilmesine sebep olacak ve göç sorununun ana omurgasını oluşturacaktır. Bütün bu gelişmelerin ardından göç olgusu gittikçe hızlanan bir biçimde artacak ve başta “hicret fetvası” olmak üzere diğer pek çok sebebe bağlı olarak gelişen göç dalgası günden güne büyüyecektir.

İnsanları toplu olarak göçe zorlayan sebeplerden biri de işgallerdir. Dün olduğu gibi bugün de dünyanın çeşitli bölgelerinde bu sorun devam etmekte ve işgal sebebiyle pek çok insan vatanını terk etmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla Bosna-Hersek'te yaşanan göçün temel nedeni, bu topraklarda yaşanan istila ve Müslüman ahalinin bu işgali kabul edememiş/etmemiş olmasından kaynaklanmış, pek çok Boşnak aile kendilerine yeni ve güvenli bir vatan bulmak için harekete geçmiştir¹. Bosna-Hersek halkı, Avusturya-Macaristan yönetimini “işgalci” olarak görmüş ve meşruiyetini kabul etmemiştir. Yeni yönetimin meşruiyetinin kabul edilmemesi, elbette Avusturya-Macaristan'ın Müslüman bir ülke olmasından ve işgalci bir güç olmasından kaynaklanmaktadır. Yaklaşık 500 yıl kadar bir süre Osmanlı idaresinde kalan bir halkın gayrimüslim bir yönetimi kabul etmemesi ve buna karşı çıkması oldukça doğal bir tepki olarak görülmelidir. Ahalisinin çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede, gayrimüslim bir yönetim büyük rahatsızlık uyandırmıştır. İşgal sonrası

¹ Balkanlar'da, özellikle Bosna-Hersek'te yaşanan göç problemi belgesellere, romanlara ve şiirlere de konu olmuştur. Türk yapımı olan ve 2008 yılında Türk televizyonlarında da gösterilen “Sürgün ve Ölüm” adlı belgeselde, başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı'nın son 150 yıllık döneminde soykırım, baskı ve işkenceye maruz bırakılarak göçe zorlanan insanların dramı anlatılmaktadır. (Balkanlar ve Türkiye'de Frekans, 15-29 Şubat 2008, S. 50, s. 14.). Buna ilaveten Bosna-Hersek'ten özellikle Türkiye'ye göç edenlerin dramları gazeteci Nurten Ertul'un hazırladığı *Beyaz Zambak* isimli romanda da anlatılmıştır. *Beyaz Zambak*'ı hazırlayabilmek için Ertul, Bosna-Hersek'te ve İstanbul'da göçmenlerin yaşadığı merkezlerde çeşitli gözlemlerde bulundu. 1878 ile 1995 yılları arasındaki tarihi süreçte, yaşanan dramı, roman kurgusunda okuyucuya aktarmayı amaçlayan yazar, Balkanlardan Türkiye'ye gerçekleştirilen zorunlu göçün sebeplerini ve bu insanların İstanbul'da kurmaya çalıştıkları yeni hayatları gözler önüne serdi. http://www.turkdilivedebiyati.com/ask_goc_savas_bosna-t3476.0.html (son erişim 15.10.2009). Bosna-Hersekli şair Aleksa Šantić (Şantiç) ise, 1896 yılında yazdığı “Ostajte Ovdje (Kalın Burada)” isimli şiirinde, adeta yalvaran bir üslûp ile göç trajedisini dile getirmiş ve “*Elin diyarlarındaki güneş burdaki gibi sizi ısıtmaz.*” diyerek göç edenlere sanatkar bir dille gitmeyin demiştir. http://bs.wikipedia.org/wiki/Aleksa_%C5%A0anti%C4%87 (son erişim 15.10.2009).

ortaya çıkan ve “Bosna-Hersek Darü'l-harp midir, yoksa Darü'l-İslâm mıdır?” sorusu etrafında devam eden tartışmaların temelinde de bu izleri görmek mümkündür.²

Yeni yönetim Bosna-Hersek genelinde yaşanan rahatsızlıkları görüyor ve biliyordu, fakat herhangi bir önlem almıyordu (Olaş 2007: 90). Bu çerçevede işgalden sonra, 1878'den 1885 yılına kadar yeni yönetimin göç problemine seyirci kaldığı, hatta bunu hızlandıracak kanalları açık tuttuğu söylenebilir. Mesela 1882 yılında, başka ülkelere göç etmek isteyen Müslüman Boşnaklar yeni hükümete 3003 dilekçe vermişlerdir. Bu dilekçelerde göç etme sebepleri hakkında herhangi bir gerekçe gösterilmediği ve dilekçelerin sayılarının artacağı bilindiği hâlde, Avusturya-Macaristan yönetimi dilekçeleri kabul etmiş ve göçe izin vermiştir (İmamoviç 1998: 368).

İşgal sonrası Bosna-Hersek'te yaşanan göç sorunu ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır³. Benzer araştırmalara temel kaynak olabilecek ve göç sorununun daha iyi anlaşılmasına ve irdelenmesine yardım edebilecek en eski ve müstakil kaynaklardan biri sayılabilecek, 1886 yılında Mehmet Tevfik Azapagiç (Azapagiç) tarafından, önce Arapça kaleme alınan ve aynı yıl Osmanlı Türkçesiyle de Vatan Matbaası'nda basılarak neşredilen “*Hicret Hakkında Risale*” (Risala o Hidžri) isimli eseridir (Azapagiç 1886; Lavić 1990: 197-222).

1878 yılında Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan tarafından işgalinden sonra, çok sayıda Müslüman, Müslüman olmayan bir ülkeden Türkiye'ye göç etmeyi dinî bir zorunluluk olarak düşünmüştür (Lavić 1990: 222). Azapagiç (Azapagiç), Kur'an ve hadislere dayanarak kaleme

² Bosna-Hersek'in Tuzla şehrinde kadılık ve müftülük yapan Mehmet Tevfik Azapagiç, 1886 yılında kaleme aldığı “*Hicret Hakkında Risâle*” adlı Türkçe eserinde, Risâleyi yazma amacını ve “Darü'l-harp” tartışmalarını şu cümlelerle ifade eder: “Bilinmelidir ki, aziz vatanımız olan Bosna-Hersek kıtaları Allah'ın takdiri sebebiyle Devlet-i Âliye-i İslâmiye'nin (Osmanlı) idaresinden çıktığından beri Bosna-Hersek'teki Müslümanlardan bazıları vatanlarını terk ederek hicret etmeye başlamışlardır. Aileleri ve çocuklarıyla birlikte dayanılması çok güç olan hicret ve yolculuğun bunca zorluklarını göze alıyorlar. Bunun başlıca sebebi, güya Bosna-Hersek “Darü'l-harp” olarak görülmemekte ve Müslümanların burada kalmalarının caiz olmadığını, dolayısıyla kendilerine hicretin farz olduğunu zannetmelerinden kaynaklanmış”tır. (Mehmet Tevfik Azapagiç 1886: 4-5).

³ Bu araştırmalardan biri de Zerrin Olaş'a aittir. Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışma, Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye doğru yapılan göçler ve göçmenlerin Anadolu'da yerleştirildikleri yerler, kısaca göçün Türkiye ayağı hakkında Osmanlı belgelerine dayanan ayrıntılı ve akademik bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Olaş 2007.

aldığı “Hicret Hakkında Risâle” adlı eserinde, hicret veya göçün dinî bir hükme dayanmadığını ve Bosna-Hersek’in “Darü'l-harp” değil, bilâkis “Darü'l-İslâm” olduğunu ortaya koymuş ve Müslüman ahalinin vatanlarını asla terk etmemeleri gerektiğini ısrarla vurgulamıştır⁴. Bu risalenin Müslüman ahali üzerinde olumlu etkiler yarattığı muhakkaktır. Ancak, Azapagiç’in risalesinden daha önce, Bosna-Hersek’te yaşanan göçü önlemeye yönelik olarak, Vatan gazetesinde bazı mektup ve makalelerin yayımlandığı görülmektedir. Araştırmanın temel dayanak noktasını oluşturan ve büyük ihtimalle Azapagiç’e, dolayısıyla “Hicret Hakkında Risâle” isimli esere de ilham kaynağı olduğu düşünülebilecek makaleler, 1884 yılından itibaren Vatan gazetesinde Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmıştır.

Bosna-Hersek’te Osmanlı Sonrası Türkçe Bir Gazete: Vatan

12 Eylül 1884 yılında Mehmet Hulusi tarafından Bosna-Hersek’in başkenti Saraybosna’da çıkarılmaya başlanan *Vatan* gazetesi 2 varak, 4 sayfa ve tamamı Arap harfli Türkçe olmak üzere haftada bir cuma günleri yayımlanmıştır. *Vatan* gazetesi 39x28 cm. boyutlarında ve ince kâğıda basılmıştır. Gazetenin basım yeri ve idarehanesi her sayının başlığında standart olarak şu cümleyle ifade edilir:

“Matbaa ve mall-i idaresi Saraybosna’da Bendbaşı’ndaki Evkaf İdaresi civarında 6 numaralı hanedir. A’raz ve şahsiyattan âri her türlü mebâhis ve makalât-ı hayriye-i umumiye meccânen ve maatteşekkür kabul ve derc olunur.”

Vatan gazetesinin çıkarılma macerası ve adı ile ilgili bilgiler ise *Vatan*’ın ilk sayısının ikinci sayfasında, gazetenin sahibi ve başmuharriri de olan Mehmet Hulusi tarafından “Hasbîhâl ve İcmâl-i Ahvâl” başlıklı yazıda aktarılmıştır:

“İşte vatan-ı azizimiz olan Bosna kıtasında Türkçe olarak Bosna namıyla tab’ ve neşrolunagelen resmi gazetenin inkılabât-ı maziye sâikasıyla mevki’-i intişardan sâkit olalı çend mâh kadar tam yedi sene oluyor. Lâkin cümlelerin ittîfak-âra ile işte bu defa yine lisan-ı Arabü’l-beyân-ı Türki üzere ve cümle milletlerin indinde mukaddes olan “Vatan” nâmıyla işbu gazete çıkmaya başlayıp hayırhahân-ı vatan ve milleti yeniden mesrûr ve dilşâd eyledi. Filvâki’ işbu gazete resmi olmayıp millet ve memleketimize fâide-bahş olacak âsârın vücuda gelmesi için bir vasıta-i müessere olmak üzere erkân-ı vilayetten bazı hamiyetkârânın himmet ve gayretleriyle ... (Vatan 1884: 2).

⁴ Bosna-Hersek’te yaşanan göç sorunu üzerine yapılan araştırmalarda Mehmet Tefik Azapagiç’in “Hicret Hakkında Risale” isimli Türkçe eserinden bahsedilmemiş olması büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgalinden yaklaşık yedi yıl sonra (1884) çıkarılmaya başlanan ve Boşnaklar arasında büyük ilgi gören, abone sayısını 700'e kadar çıkararak *Vatan* gazetesi Osmanlı Türkçesini yüksek seviyede kullanmayı hedef almış, sanatlı ve seviyeli bir anlatımı daima ön planda tutmuştur⁵. Sanatlı ifadeler genel olarak uzun cümleler hâlinde verilmiştir (Začinović 2003: 22).

Vatan gazetesine yansıyanlara bakıldığında, başta Bosna-Hersek dâhilinde meydana gelen olaylar olmak üzere "Telgraf Havadisleri" başlığı altında dünyadan haberler; ilk iki yılında daha sıklıkla görülen edebî faaliyetler kapsamında gazel türünde yayınlanan şiirler ve buna bağlı edebî eleştiri yazıları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Kulovî-zâde Esad, Evkaf müfettişi Edhem Bey, Bosna Mekteb-i İdadisi lisan hocası sâbık Yüzbaşı Hayreddin'in Gazelleri ile Bosna ve Hersek Evkâf Müfettişi Başağaç İbrahim Edhem'in *Vatan* gazetesi hakkında düşürdüğü tarih, gazetenin edebî yönünü de ortaya koyan önemli faaliyetler arasında sayılabilir. *Vatan* gazetesi muhabirlerinin Bosna-Hersek'in çeşitli şehirlerinden gönderdikleri mektuplar ise "Muhabir Mektupları" başlığı ile yayımlanmış ve bu vasıta ile mahalli haberler kamuoyuna duyurulmuştur. Bunun yanı sıra seyahat yazıları ve ekonomi haberlerinin de yer aldığı gazetede, "Telgrafla Gelen Viyana Borsası" başlığı ile verilen borsa bilgileri her sayının son sayfasında cetvel halinde verilmektedir. Avusturya-Macaristan Devleti'nin Bosna ve Hersek'i imar etmeye yönelik çalışmalarının günü gününe gazetede yer alması ve bu faaliyetlerden övgüyle söz edilmesi, ayrıca Avusturya-Macaristan devlet adamlarının Bosna-Hersek'i ziyaretlerinin büyük bir heyecanla karşılanarak gazetede haber yapılması *Vatan*'ın yayın politikasının tayininde araştırmacılara önemli ipuçları vermektedir.

Gazetede imzalı yazılar zaman zaman bir yazı dizisi halinde yayımlanmış, yazı dizisi sona erdiğinde başka bir isim ve imza devreye girmiştir. Her sayının birinci sayfasında "İcmal-i Ahval" başlığı ile yayımlanan yazıların gazetenin aynı zamanda sahibi de olan Mehmet Hulusi tarafından kaleme alındığı, dolayısıyla Mehmet Hulusi'nin aynı zamanda gazetenin başmuharriri de olduğu söylenebilir. Bu bilgiler ışığında Mehmet Hulusi istisna tutulmak kaydıyla *Vatan* gazetesinde sürekli yazı yayımlayan başka bir isimden söz etmek mümkün değildir.

1884-1897 yılları arasında önce *Vatan*, 1898-1902 yılları arasında ise *Rehber* adıyla Mehmet Hulusi tarafından çıkarılan gazeteler, Bosna-

⁵ Neira Začinović, Bosna-Hersek'te yayınlanan Eski harfli Türkçe gazetelerin dili üzerine bir Yüksek Lisans Tezi hazırlamıştır. Bosna-Hersek'te yayınlanan eski harfli Türkçe gazetelerin dil özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Začinović 2003: 14-23.

Hersek'te en uzun süreyle yayınlanan Türkçe gazete olma özelliğine de sahiptir ve bu bakımdan da ayrıca önemlidir. *Vatan* ve devamı niteliğindeki *Rehber* gazeteleri Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. *Vatan* ve *Rehber* gazeteleri 2009 yılının başlarında önce mikrofilme alınmış, ardından da dijital ortama aktarma çalışmaları başlatılmıştır. Araştırmacılara mikrofilm üzerinden okuma ve inceleme imkânı sunulmuş, bu sayede gazetelerin orijinal nüshalarının yıpranması önlenmiştir.

***Vatan*'a Yansıyan Göç Tartışmaları**

Vatan gazetesine yansıyan tartışmaların başında göç problemi gelmektedir. Bu kapsamda *Vatan* gazetesinde, 1884-1886 yılları arasında "Bosna'da Askerlik", "Vatan Muhabbeti", "Vatan ve Göç Hakkında Birkaç Söz"; toplam 5 sayı boyunca devam eden "Hicret", "Bir İbret Manzarası" ve "Hicreti Teşvik Edenlere Karşı Susturucu Cevap" başlıklı makalelerin yanında, "Hersek'ten Mektup" başlıklı bir de mektup yayımlanmıştır. İmzasız olarak yayımlanan mektup ve makalelerin hemen tamamında göçe karşı çıkmış ve Müslümanların vatanlarını terk etmemeleri gerektiği ısrarla vurgulanmıştır.

Vatan gazetesinde yayımlanan mektup ve makalelerde, Müslümanları göçe zorlayan sebepler, göç sonrası yaşanabilecek sorunlar ve bunların çözüm yolları üzerinde durulmuştur. Gazeteye yansıyan sorunları ve önerilen çözüm yollarını belli başlıklar altında toplamak mümkündür. Buna göre:

1- Bosna-Hersek, gayrimüslim bir ülke tarafından işgal edilmiştir. "Ülke artık 'Darü'l-harp'tir. Bu sebepten Müslüman bir ülkeye göç etmek dinî bir görev olmuştur." iddialarına karşı verilen cevapta:

"...Çok şükür memleketimizde bu hastalıklı durumların hiç biri yoktur. Eğer sadece idare değişikliği ve bu idareye askerlik görevinden dolayı vatan terk ediliyor ise boş yere sıkıntılara giriliyor. Hâlbuki bir İslâm memleketi içinde Cuma, bayram namazlarıyla ezan-ı Muhammediye gibi İslâm dininin gerekleri yapılabiliyorsa o memleketin darü'l-harp olmayacağını bütün fıkıh kitapları yazmaktadır. Yoksa sadece idare değişikliği ile bir memleket darü'l-harp olmaz. ... Her tarafta malımız, canımız, namusumuz ve dinimiz emniyettedir. Millet in hürriyet ve eşitliği garanti altındadır. Ülkede asayiş, mal emniyeti, dinin korunması ve yaşanması mevcut ve mümkün olduğu hâlde ne yazık ki, Müslümanların bir kısmı Bos-

na'nın işgalinden sonra bazı yersiz korku yüzünden öteye beriye göç etmişlerdir..."⁶ (Vatan 1884: S. 4, s. 2-3)

denilmiştir.

2- İnsan, doğup büyüdüğü vatanını terk ederse pek çok problemlerle karşılaşabilir. Bu sebepten dolayı asla vatanından göç etmemelidir:

"...İnsan, doğup büyüdüğü ve suyuna ve havasına alıştığı aziz vatanını ve onun hürriyet ve imtiyazını terk eder de iklim ve havasını ahali ve âdetini ve ticaretini velhasıl geçim şartlarını bilmediği bir memlekete gider ise, bir taraftan vücut sağlığını kaybeder, diğer yandan zarurî ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeker. Mallarını yok pahasına satıp giderlerse, aldıkları paranın iki katını yollarda ve yerleşinceye kadar harcarlar. Bunun tabii bir sonucu olarak da perişan bir vaziyette elleri boş kalır..." (Vatan 1884: S. 4, s. 2-3).

3- "Bosna-Hersek işgalden sonra yaşanmaz ve katlanılmaz bir memleket olmuştur, bu yüzden daha huzurlu bir ülkeye göç etmek gerekir." şeklinde ortaya atılan iddialara karşı ise şu cevaplar verilmiştir: *"...Eğer katlanılamayacak bir durum varsa, niçin onu mahallî yönetime bildirmiyorlar? Yok, eğer hukukuna saldırı olunmuşsa niçin mahkemeye müracaat ederek durumu bildirmiyorlar?..."* denilerek, bu durumun göç nedeni olamayacağı vurgulanmıştır.

4- Nüfus bir milletin gücünü, kuvvetini ve önemini gösterir. Onun için Müslümanlar ülkelerini terk etmemeliler:

"...Vatanımızda Müslüman nüfus ne kadar azalırsa, nüfuz ve ehemmiyetimiz de o oranda azalır. Nüfusumuz azaldıkça ehemmiyet ve itibarımız azalır ve hukukî ayrıcalıklarımız küçüle küçüle yok olur. Çünkü her milletin itibarı ve ayrıcalığı nüfusunun miktarına göredir. Yani, hangi millet nüfusça fazla ise, hükümet ve devlet katında şeref ve ehemmiyeti de fazladır. Trebinje (Trebinje), Livno ve Cazin (Sazin) şehirlerindeki göç sonrası durum, bu iddiayı ispatlar niteliktedir..." (Vatan 1884: S. 4, s. 2-3).

5- Bazı bölgelerdeki gayrimüslimler Müslümanların mallarına el koyabilmek için onları göçe zorlamışlardır. Cazin (Sazin) ve Kladuša (Kladuša) taraflarında yaşanan göç böyle bir sebebe dayanmaktadır:

"...Müslümanların göç ettikleri bu bölgede, Avusturya'nın Lika ahalisiyle Müslümanlar arasında eskiden kalma bir düşmanlık

⁶ Eğik harflerle ve çift tırnak içinde verilen alıntı metinler, konuyla ilgilenenler tarafından daha iyi anlaşılın diye, kısmen sadeleştirilerek verilmiştir. Bahsi geçen metinlerin sadeleştirilmesi makalenin yazarı tarafından yapılmıştır.

vardı. Likalılar Bosna'nın işgalini fırsat bilerek ve bazı fırsatçıların ve yalancılardan tahrikiyle cesaretlenerek fırsat buldukça buradaki Müslüman köylerine tecavüz etmişlerdi. Müslümanların çayı ve korularına bir gün el koyacaklarını söylemişler ve karşılaştıkları Müslümanlara bazı kötü sözler sarf etmişlerdi. Yöredeki köylerde yaşayan Müslümanlar bu durumdan rahatsız olmuşlar ve bazıları göç etmeye karar vermişlerdi ...” (Vatan 1884: S. 5, s. 2-3).

Likalılar entrikalarında başarılı olmuşlar ve göç eden Müslümanların mallarını çok ucuz fiyatlarla almışlardır. Müslümanlar ise hem entrikanın gerçek nedenini anlamamışlar, hem de “...idareden sorumlu memurların gevşekliklerinden dolayı dağılmaya başlamışlardır. Livno ve Trebinje (Trebinye) taraflarında da buna benzer bazı olaylar meydana gelmiş ve oralardaki Müslümanların bir kısmı bu yüzden göç etmişlerdir...” (Vatan 1884: S., 5, s. 2-3).

6- İşgal sonrası ekonomik hayat durma noktasına gelmiş, pek çok esnaf dükkânını kapatmak zorunda kalmıştır. Bu sorun ülkenin bütününe şamil olmakla birlikte, ekonomik zorluk içinde bulunan Müslüman aileler göç etmeye karar vermişlerdir:

“...kimi zanaatını sürdüremediği, kimi de (özellikle) kazancı iyi olmayan esnaflar, bir kısmının da buna benzer sebeplerden dolayı onlara uyararak gidecekleri anlaşılıyor. Bu ekonomik durgunluğun ne anlama geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu olumsuzluk sadece Müslümanlar için geçerli olmayıp diğerleri de aynı şartlara tâbidir ...” (Vatan 1884: S. 3, s. 3-4)

denilerek, sabır ve itidal tavsiye edilmiştir.

7- Avusturya-Macaristan hükümeti 4 Kasım 1881 tarihinde yayımladığı askere alma kanununa Müslümanlar için özel maddeler koyduğu hâlde, Müslümanlar askere gitmek istememişler ve bu yüzden göç etmeye karar vermişlerdir. Gazetede yayımlanan makalelerde bu konuda da bir takım çözüm önerileri sıralanmıştır:

“... Askerlik dünyanın her tarafında geçerli vatanî bir görevdir. Dünyada ne bir kavim ve millet, ne de en küçük bir hükümet yoktur ki asker almasın ve onunla memleketini korumasın. İnsan dünyada nereye gitse askerlikten yakayı kurtaramaz. Çünkü her yerde askerlik görevi ile yükümlü olması tabiidir. Müslümanlardan asker olanlara fes giydirilip yemekleri dahi ayrıca pişirilmekte olmakla beraber, sadece Müslümanlar endişeye kapılmasın diye gayrimüslim askerlere bile fes giydirilmiştir...” (Vatan 1884: S. 3, s. 3-4).

Bu durumda askerliği bir sorun olarak görmek ve bu yüzden vatani terk etmek yersiz bir davranıştır.

8- Vatanlarından göç edip başka ülkelere gidenler göç yolunda pek çok sorunla karşılaşmışlardır. Bundan sonra göç etmeyi düşünenler bu durumu iyi bilmelidirler. Çünkü “...Gidenlerden mesela on kişi içinden kendi eceliyle ve bu hicretin fazlasıyla zor olması sebebiyle yedisi vefat ediyor. Üçü kalıyor, ama nasıl? Bu kalanlar ise içine düştükleri belâlardan kurtulmak için mümkün olsa ölümü para ile satın alırlardı. ...” denilmek suretiyle, göçün zor şartlar altında yapıldığı, bu yüzden büyük kayıplar yaşandığı uyarısı yapılmıştır (Vatan 1884: S. 15, s. 3-4).

9- Daha önce göç ederek ülkelerini terk edenler çeşitli vasıtalarla geride kalanları da göçe teşvik etmişlerdir. Oysa Müslümanlar bu gibi sözlere asla kanmamalıdır. Makalede, Müslüman ahaliye bu konuda da bir çağrı yapılır:

“...Ey Müslüman kardeşler!.. Bu hicret edenlerin, hicret hakkındaki sözlerine zerre kadar itimat etmek caiz değildir. Çünkü bunlar, bozulan, yıkılanı sürdürürler. Kendileri hak ettikleri belayı görüp bozulmuş ve dedelerinden miras kalan mallarını ve zenginliklerini kaybetmişlerdir. Bu yüzden sizin de bu kötü duruma düşmenizi isterler...” (Vatan 1884: S. 15, s. 3-4).

Delayısıyla bu gibi çağrılar asla dikkate alınmamalıdır.

10- İşgalden sonra “Bosna-Hersek’te din elden gidiyor”, “ülkede din adamı kalmıyor” gibi söylemlerle Müslümanları göç etmeye teşvik edenler olmuştur. Bu konuda da,

“...Din adamları ile Maarifin dikkate alınmadığı ve ulemanın sayıca az olması nedeniyle “İslâm dini de günden güne gerilemektedir ve nihayet İslâm dini kalmayacaktır” diyerek bunca şiddetli belayı ve nice zor şartları gözlerinize kestirerek hicret etmeyi düşünmeyiniz...” (Vatan 1884: S. 15, s. 3-4)

ikazı tekrar edilmiştir.

11- Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından atanan memurlar, vatandaşlara soğuk davranmış ve bazı haklarının teslimi konusunda sorunlar çıkarmıştır. Bu durumda, “vatandaşlar haklarını arayabilirler ve ilgili yerlere şikâyetle bulunabilirler.” denilerek vatandaşlara yol gösterilmiştir:

“...İşitildiğine göre, kaymakam veyahut bazı hükümet memurları tarafından soğuk muamele görülmekle veya haklarını alamamakla paldır küldür bunca meşakkatleri göze alıp hicret edileceğine, sancak ile merkez vilayet ve gerektiğinde mutlaka ta Viyana’ya kadar

müracaat etmek daha kolay değil midir? Müslüman ahali tarafından ortaya atılan şu şikâyetlerden hiç birisi bile hükümetin dikkatine sunulmadığı takdirde, hükümet ne bilecektir?..." (Vatan 1884: S. 15, s. 3-4).

12- Gereksiz korkularla vatani terk etmek gayrimüslimlerin işine yarayacak ve göç edenlerin geride bıraktıkları mallar onların eline geçecektir. Müslümanların göç etmesi,

"...Memleketimize göz dikip evvelden alışmış oldukları gibi yine emlâk ve arazimizi yok pahasına ele geçirmek için bir saat evvel vatanımızdan dönüp gitmemizi dört gözle bekleyen bazı açgözlülerin menfaatine hizmet etmeden başka neye yarar..." (Vatan 1885: S. 18, s. 3-4).

Bu yüzden açgözlülere fırsat verilmemeli ve vatan terk edilmemelidir.

13- Makalelerde, Türkiye’de kendilerini kurulu, hazır bir düzenin beklediğini düşünenlere, özellikle “İstanbul’a gider ve orada su satarak bile yepyeni, güzel ve sakin bir hayat yaşayabiliriz.” diyerek bunun hayalini kuranlara da uyarıda bulunulmuştur:

"...Gerçekten İstanbul’da su satanlar da geçinebilir; ancak hepimiz sucu olursak her birimiz kendi suyumuzu içmekle yetinmeye mecbur olacağız. Yurtlarını terk edenler gidecekleri yerde birkaç sene evsiz ve yersiz kalmak ihtimalini de göz önüne almalıdır. Çünkü hicret eden ve edecek olanlar için gittikleri yerde dayalı-döşeli konaklar, yalılar, saraylar, hazırlanmamıştır ..." (Vatan 1885: S. 25, s. 2-3).

14- Yerel Hükümet, 1885 yılında göç etmek isteyenlerle ilgili ilk defa bir karar almıştır. Buna göre:

"...Hicret etmek için mallarını ve mülklerini satmış, ancak satış işlemleri resmîyet kazanmamış olanların mallarını satılmamış sayarak sahibine geri verilmesine karar vermiştir. Bundan sonra bir kimse hicret etmek için mallarını ve mülklerini satmaya kalkışacak olursa, gerçek nedeni, yani kandırılarak hicrete teşvik edilip edilmediği anlaşılmadıkça tapu işlemlerinin yapılmayacağı karara bağlanmış..." (Vatan 1885: S. 39, s. 2-3).

Alınan bu kararla, hükümet ilk defa göçü önleme yolunda somut bir adım atmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti’nin Balkan yarımadasından çekilmesinden sonra, bu coğrafyanın kaderi işgal, savaş, kan, ölüm, göç ve

gözyaşı ile dolu acı günler olmuştur. Bütün bu olumsuz şartlar, Bosna-Hersek'te diğer bölgelere bakarak birkaç kat daha fazla yaşanmıştır. 1885'li yıllarda Bosna-Hersek'te 500 bine yakın Müslüman nüfusun varlığı bilinmektedir. Ancak bu nüfus, bölgede sürekli yaşanan huzursuzluklar dolayısıyla günden güne azalmıştır. Nüfusun azalması Türkçe konuşan ve yazarların sayısının azalmasına, dolayısıyla Türk Dilinin etkinlik alanının daralmasına, bunun tabii bir sonucu olarak da Türk kültür dairesi içinde önemli bir yeri bulunan coğrafyanın -üzerinde yaşayanlarla birlikte- Türk kültür hinterlandının dışına itilmesine sebep olmuştur.

Türk ve Boşnak edebiyatları bu gözle incelendiğinde, göçün toplumun bilinçaltında meydana getirdiği hicranlı duyguların edebî eserlere nasıl yansıdığı görülecektir. Bu cümleden olarak başta Bosna-Hersek olmak üzere bütün Balkanlarda nüfusun Türkler aleyhine değişmesi edebî eserler üzerinden incelendiğinde ortaya çok çarpıcı sonuçların çıkacağı muhakkaktır.

Bosna-Hersek'te baş gösteren göç problemi işgalin ilk yıllarında daha fazla yaşanmıştır, denilebilir. 1884 yılından itibaren Mehmet Hulusi tarafından çıkarılmaya başlanan *Vatan* gazetesi göç sorununu sayfalarına taşımış ve bu konuda başta yönetimi elinde bulunduran Avusturya-Macaristan hükümetinin, sonra da Müslüman Boşnakların dikkatlerini göç sorununa yönelterek kamuoyu oluşturma görevini yerine getirmiştir. Denilebilir ki, *Vatan* gazetesi göç gibi ciddi bir toplumsal sorunu enine boyuna tartışan ve doğuracağı yıkıcı sonuçları da ortaya koyan yazılarıyla sosyal sorumluluk örneği sergilemiştir. Bu yönüyle bakıldığında *Vatan* gazetesinin hem toplumu bilinçlendirme ve doğru kararlar alma noktasında, hem de yöneticilerin sorunu fark etmelerinde önemli bir görev icra ettiği görülecektir.

İşgal sonrası Bosna-Hersek'ten başta Türkiye olmak üzere çeşitli ülkelere göç edenler, önce kendi hayatlarını, sonra doğup büyüdükleri ülkelerinin geleceğini, ardından da gittikleri ülkelerin ekonomik ve sosyal hayatını ciddi bir biçimde zora sokmuşlardır.

Bosna-Hersek'te günümüze kadar uzanan siyasî, sosyal, kültürel yozlaşma ve ekonomik problemlerin temelinde işgalden sonra başlayan ve bir türlü önü alınamayan göçün etkili olduğunu, bu yüzden Bosna-Hersek'teki etnik yapının günden güne Boşnakların aleyhine değiştiğini söylemek mümkündür. Dün olduğu gibi bugün de nüfus çok önemli bir siyasî ve stratejik güç kaynağıdır ve kısaca "Her milletin itibarı ve ayrıcalığı nüfusunun miktarına göredir." Bu gücü kaybedenler, diğerlerine boyun eğmek ve teslim olmak zorunda kalmışlardır.

KAYNAKÇA

(http://www.turkdiliveedebiyati.com/ask_goc_savas_bosna-t3476.0.html
15.10.2009)

ALKAN, Necmettin (1995), *Dağılan Yugoslavya Mozağında Bosna*, Beyan Yayınları, İstanbul.

AZAPAGIĆ Mehmet Tevfik (1303-1886), *Hicret Hakkında Risale*, Vatan Matbaası, Saraybosna.

İMAMOVIĆ, Mustafa (1998), *Historija Bošnjaka (Boşnak Tarihi)*, 2. İzd.-Sarajevo; Boşnjačka Zajednica Kulture Preporod.

LAVIĆ, Osman (1990), "Mehmet Teufik Azapagić: Risala o Hidžri", Anali, Gazi Husrev-begova biblioteka, knjiga XV-XVI, Sarajevo, 179-222.

MEHMET Hulusi (1884), "Hasbîhâl ve İcmâl-i Ahvâl", *Vatan*, S. 1, Saraybosna, s. 2.

OLAŞ, Zerrin (2007), *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

REUTER, Jens (1992), *Die Politische Entwicklung in Bosnien-Hercegowina*, Südosteuropa Mitteilungen, S., 11/12, Münih.

ŞANTIĆ, Aleksa, "Kalın Burda (Ostajte Ovdje)" isimli şiiri (1896) http://bs.wikipedia.org/wiki/Aleksa_%C5%A0anti%C4%87 (son erişim 15.10.2009).

ŞAHİN, Naci, "XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri." (Act of Emigration to Anatolia After 19th Century and Its Socio-Cultural Effects on Geography of Anatolia.) (<http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/VIII1/nsahin.pdf> son erişim 15.10.2009).

Türkiye ve Balkanlar'da Frekans, S. 50, 15-29 Şubat 2008, s. 14.

Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler (8-11 Aralık 2005), Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Vatan, "Bir Manzara-yı İbret", S. 39, II. sene, 5 Haziran 1885, Saraybosna, s. 2-3.

Vatan, "Bosna'da Askerlik", S. 3, 26 Eylül 1884, Saraybosna, s. 3-4.

Vatan, "Hersek'ten Mektup", S. 27, II sene, 13 Mart 1885, Saraybosna, s. 4.

Vatan, "Hicret", S. 15, 19 Aralık 1884, Saraybosna, s. 3-4.

Vatan, "Hicret", S. 16, 24 Aralık 1884, Saraybosna, s. 4.

Vatan, "Hicret", S. 18, 9 Ocak 1885, Saraybosna, s. 3-4.

Vatan, "Hicret", S. 24, II. Sene, 20 Şubat 1885, Saraybosna, s. 2-3.

Vatan, “Hicret”, S. 25, II. Sene, 27 Şubat 1885, Saraybosna, s. 2-3.

Vatan, “Teşvik-i Hicrete Karşı Cevab-ı Müskit”, S. 59, II. Sene, 23 Ekim 1885, Saraybosna, s. 2-3.

Vatan, “Vatan Muhabbeti”, S. 4, 3 Ekim 1884, Saraybosna, s. 2-3.

Vatan, “Vatan ve Muhaceret Hakkında Birkaç Söz”, S. 5, 10 Ekim 1884, Saraybosna, s. 2-3.

ZAČINOVIĆ, Neira (2003), *Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerin Dili*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.